

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1905.

Efter at de Møder, som Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1853 havde begyndt at afholde rundt over Landet, vare ophørte 1878, lykkedes det 1893 atter at faa Møderne i Gang, takket være den store Interesse, afd. Kontorchef i Kultusministeriet Gotfred Burman-Becker nærede for vore fædrelandske Minder og særlig for vore gamle Kirkebygninger. Siden den Tid har der aarlig været holdt en Række Møder rundt om i Landet, og det er saa langt fra, at Interessen for disse Møder er aftaget, at vi atter i Aar have kunnet glæde os ved meget talrige Besøg paa de Steder, hvor vi, sædvanlig efter venlig Indbydelse, have slaaet til Lyd for den Sag, som nu i saa lang en Aarrække har været vort Selskabs Opgave. Da en fuldstændig Gjengivelse af Foredragene vilde optage langt større Plads, end der staar os til Raadighed, nøjes vi med en fuldstændig Meddelelse af et Par af dem, idet vi forøvrigt indskrænke os til en kort Udsigt over Mødernes Forløb.

Møde i Bjørnsholm.

Nogle Dage efter dette Møde, der fandt Sted den 25. Maj 1905, indeholdt »Jyllandsposten« Nr. 156 følgende kortfattede Beretning om samme:

»Selskabet for Danmarks Kirkehistorie afholdt Møde ved Ruinerne af Vitskøl Kloster i Torsdags. Mødet, der begunstigedes af det skønneste Vejr, havde samlet en

usædvanlig stor og interesseret Tilhørerkreds, ikke blot fra det nærliggende Ranum Seminarium — hvis Forstander, Hr. Thaaning, havde paataget sig det lokale Arrangement —, Løgstør og den øvrige Omegn, men ogsaa fra langt fjernere Steder.

Først samledes man i Herregaarden Bjørnsholms Kirke, hvor Selskabets Formand, Dr. Rørdam fra Lyngby, indledede med en kort Paavisning af Selskabets Formaal: at oplyse om Fædrenes kirkelige Liv. Hvor der er et betydeligt aandeligt Liv, søger man at faa Besked om Fortiden. Livet vil kjende sin Historie.

Derpaa talte Museumsdirektør, Dr. Møllerup:

Den, der kommer hertil første Gang, vil nok faa Indtrykket af, at det er et gammelt og minderigt Sted, men at der her har staaet et Kloster, vil derimod ikke være saa tydeligt. Og dog var det gamle Vitskøl et Kloster, der i Omfang og Ejendommelighed søger sin Lige i Norden. Dets Historie skriver sig fra den i saa mange Henseender saa betydningsfulde Oktoberdag, da Valdemar sejrede over Svend paa Gratehede, thi Valdemar besluttede til Minde om denne Begivenhed at stifte et stort og indflydelsesrigt Kloster, hvis Kirke i Størrelse skulde overgaa de andre jydsk Kirker.

Direktør Møllerup meddelte dernæst, at Cistercienserklostret Vitskøls første Forstander var Abbed Henrik fra Alvastra Kloster i Sverig, og gav dernæst en udførlig Fremstilling af Cistercienserordenes Betydning og Liv. Det, der gav Ordenen Styrke, var det store Sammenhold. Hvert Aar, den 14. September, gav alle Abbederne, fra Sicilien til Norge og fra Syrien til England, Møde ved Moderklostret i Citeaux.

Som Bygningsmateriale for Kirken i Vitskøl fremtræder det nye, bekvemme Bygningsmateriale, Teglen. Men Opførelsen skred kun langsomt fremad, der har gaaet talrige Overvejelser forud, og det er muligt, at Valdemar ikke op-

levede at se hele Korbygningen fuldendt. Koret er den Del af Kirken, der har det skønneste Præg.

I lange Tider hævdede Vitskøl som de øvrige Cistercienserklostre sin Betydning og havde stor Indflydelse. Abbedens Myndighed var stor, og det Værk, der var paa-lagt Brødrene: forskjelligt Arbejde, Sygepleje og Forplejning af Vejfarende, øvedes sikkert til stor Velsignelse. Men fra det 14. Aarhundrede hører vi, at det gaar tilbage med Cistercienserne, Disciplinen slappes, deres Kirker udsmykkes, hvad tidligere var forbudt, og der gives talrige Dispensationer fra de før saa strænge Regler.

Men Kirkebygningens største Forfaldsperiode begynder først efter Reformationen. Da Frederik II. begynder Syvaarskrigen, berøves Vitskøl sit Kobbertag, og hvad dette har haft at betyde for Bygningens Fremtid, kan Enhver sige sig selv. Klostret er nu bleven en Herregaard, og efter Ejeren, Bjørn Andersen, faar den Navnet Bjørnsholm. I 1572 hører vi, at der holdes Gudstjeneste i Fruerstuen. Saa opføres der en ny Kirke, men allerede 25 Aar efter falder den ned og afløses derpaa af den nuværende Bjørnsholm Kirke. Der er kun faa Kirker, der er blevne til paa en simplere Maade. En Mur blev opført parallelt med Klosterkirkens Sydmur i en halv Snes Alens Afstand fra denne. Over disse to Mure blev der lagt et fladt Loft, og saa stod den nye Kirke der.

Efter Direktør Møllerups meget interessante Foredrag begav Forsamlingen sig ud i de imponerende Ruiner, hvor Arkitekt C. M. Smidt gjorde Rede for de foretagne Udgravningers Historie og Resultat.

I 1895 paabegyndtes Nationalmusæets Undersøgelser ved Professor Løffler, og det viste sig, at man her havde gjort et yderst vigtigt Fund. Materialet var det samme, som var anvendt i Valdemarernes andre Kirker: Ringsted, Sorø, Roskilde og Aarhus, nemlig den smukke røde riflede Tegl, og Ligheden i Vitskøls og de nævnte Kirkers Detailler er en saadan, at den saa sikkert daterede »Vor

Frue« ved Vitskøl Kloster har givet det sidste afgjørende Bevis for Høyens og Worsaaes rigtige Datering af Kirkerne i Ringsted og Sorø. Den desværre i en ung Alder afdøde Musæumsassistent, Magister Hertzsprung arbejdede med ganske enestaaende Dygtighed paa Løsningen af de mange Spørgsmaal, der frembød sig under Udgravnings- og Restaureringsarbejderne, og hans Fortjenester bør bevares i taknemlig Erindring.

Arkitekt Smidt forklarede derpaa under Forsamlingens udelte Opmærksomhed Vitskøls ejendommelige Stilling mellem de andre Cistercienserkirker og sluttede med at sige: denne Ruin har man ønsket at bevare, ikke blot fordi det var en Samling af interessante arkitektoniske Former af Betydning for dansk Arkitekturforskning, ej heller fordi Anlægget ved sin Rigdom, sin særegne Karakter og sin Udstrækning er enestaaende i Skandinavien, men fordi det er et Stykke Arkitektur, med hvilket vort Land i det tolvte Aarhundrede har givet et lykkeligt Bidrag til europæisk Kultur, og ved hvis Forsvinden Europas Bygningskunst vilde tabe en betydningsfuld og interessant Type.

Derpaa samledes Mødets Deltagere paany inde i Bjørnsholms Kirke, hvor Dr. Rørdam afsluttede med et varmt beaandet Foredrag, hvori han levende fremstillede de historiske Minder, der knytter sig til Egnen og Stedet. Desværre tillader et Dagblads begrænsede Plads ikke at drage Hovedlinierne i dette fortrinlige Foredrag, der især glædede Tilhørerne ved mange Smaatræk af tidligere Tiders Liv der paa Egnen, men forhaabentlig fremkommer det senere i »Kirkehistoriske Samlinger«. Dr. Rørdam sluttede med at sige, at ved at kjende Fortiden kom man ganske anderledes til at forstaa Nutiden, ogsaa i kirkelig Henseende. Derfor maa vi ikke slaa en Streg over vore Minder, men ansporede af Fædrenes gode Handlinger søge at udrette noget til Gavn for Fremtiden.

Med en Tak til de mange Tilhørere sluttede Dr. Rørdam det vellykkede Møde.

Møde i Svaninge.

Svaninge Kirke ved Faaborg er sikkert en af vort Lands bedst holdte Landsbykirker. Mødet her den 23. Juni var begunstiget af Vejret og havde hidlokket en meget talrig Tilhørerkreds.

I Kirkens Vaabenhuss er Thorvaldsens smukke Basrelief anbragt, der fremstiller Svaninge-Præsten Hans Madsens Møde (Juni 1535) med Feltherren Johan Rantzow. Dette gav Selskabets Formand Anledning til at fremdrage den Beretning om denne mindeværdige Begivenhed, som Hans Madsens Søn Jørgen Hansen i sin Tid har optegnet og som Langebek lod aftrykke i den ældste Række af »Danske Magazin«. Taleren paaviste derhos, at skjønt Beretningen kjendelig indeholder adskillige sagnagtige Træk, maa den dog i Hovedsagen betragtes som historisk paalidelig, og at naar man hidtil ikke ret har vidst, hvad det var for en Belønning, Christian III gav den modige Præst for hans opofrende Færd, kan det nu godtgjøres, at den bestod i, at Kongen, foruden Præstekaldet i Svaninge, 1536 tillige gav ham Nabosognet Horne, saa at han altsaa blev Præst for to af de anseeligste Kald i Fyn, i hvilke han siden efterfulgtes af sine to dygtige Sønner, idet den ældste, Mads Hansen, blev Præst i Svaninge og den yngre, Jørgen Hansen, blev Præst i Horne.

Efter dette Foredrag holdt Cand. theol. Knud Heiberg følgende, der her i sin Helhed meddeles:

Om Herrnhutismen paa Fyen.

En Dag i December Maaned 1724 red en ung Mand ad Vejen fra Stavning til Lemb ude i Vestjylland. Det var den 26-aarige Sognepræst Hr. Peder Vedel. Han var paa Vej til Nabopræstegaarden til Provsten, Magister Allerup. Da Hr. Vedel traadte ind i Provstens Stue, bad denne ham sidde ned; det vilde han ikke, men begyndte strax at tale om Omvendelse. »Vi gik da«, skriver Provsten, »over Gulven vel et Par Timers Tid, og ventilerede Materien, at vi om-

sider paa begge Sider bleve (som jevnlig plejer ske i slig casu) noget ivrige, men i Sandhed ikke vrede«.

Hr. Vedel og Magister Allerup bleve imidlertid ikke enige, hverken den Dag »de gik over Gulven og ventilerede Materien« eller i en lang Skriftstrid, de senere førte. Dertil var Modsætningen mellem dem for stor. Vedel repræsenterede det Nye i Datidens Kirkeliv, Allerup det Gamle. Vedel var en ivrig Tilhænger af Pietismen; Allerup stod som den gamle Retroenheds eller Orthodoxis trofaste Forsvarer. Han vilde som en god Lutheraner i Luthers og Reformatorenes Spor trøste de ængstede Samvittigheder; Vedel derimod saae, at Samvittighederne ingenlunde mere vare ængstede, som paa Reformationstiden; nu sov de. Derfor vilde han vække de sovende Samvittigheder. Allerup vilde for enhver Pris vaage over den rene Lære; Vedel mente, at det rette Liv var mange Gange vigtigere. Den Modsætning, vi møder mellem disse to Mænd, beherskede Kirkelivet i Kristian VI.s Tidsalder. Spændingen mellem Pietister og Orthodoxe spores vel allerede i Frederik IV.s Tid. — Sammenstødet mellem Vedel og Allerup fandt Sted 1724, 6 Aar før Kristian VI.s Thronbestigelse. Men standende bliver Striden først under Kristian VI, og denne Strid faaer sit ejendommelige Præg ved, at Kongen og hans fornemste Raadgivere vare Pietismens Venner.

Kristian VI er utvivsomt den frommeste Konge, der nogensinde har siddet paa Danmarks Throne. Bekymret for sin egen som for sine Undersaatters Frelse, gjorde han, hvad han kunde, for Undersaatternes evige Vel. Vejen dertil maatte for ham blive at søge Præsteskabet forbedret; thi det stod fast for ham, som en Trossætning, at det var Lærerne 3: Præsterne, som skulde undervise Folket til Salighed. Derimod var Kristian VI meget bange for alle Retninger eller Enkeltpersoner, som paa egen Haand vilde tænke og handle i deres Saligheds Sag, ikke fordi han var en Modstander af Selvtænkningen, tvertimod maatte hans pietistiske Standpunkt lære ham Selvtænkningens og

Selvtilegnelsens Nødvendighed, men af Frygt for Uro i Staten, naar Ensformigheden blev brudt. Han har givet talrige Dispensationer fra de kirkelige Love til Præster og Lægfolk, naar de havde »ømme Samvittigheder«, og der »ingen Ulydighed var med i Spillet«. I sit Hjerte hyldede han Samvittighedsfriheden, men som den enevældige Konge og som Statskirkens Hoved, som den der, som det hedder i Kongelovens første Paragraf, er sat til »vældelig at haandhæve og beskyrme i disse Lande og Riger mod alle Kjættere, Sværmere og Gudsbespottere den rene og uforfalskede Tro«, som den var fremsat i den augsburgske Bekjendelse, var han tvungen til at træde op imod de kirkelige Strømninger, som gik paa egen Haand.

Hans Regjerings første Aar var i kirkelig Henseende urolige. En pietistisk Vækkelse var i Frembrud i Kjøbenhavn, da han besteg Thronen 1730. Man vidste, den nye Konge heldede til denne Retning: derfor glædede Pietisterne sig, medens de Ortkodoxe bleve bange. Pietisterne yndede at holde gudelige Forsamliger i Husene. Disse begyndte de Orthodoxe nu at angribe for at vække Uro og derved gjøre Kongen bange for Pietismen. Paa alle mulige Maader forulempedes Pietisterne. Studenter forstyrrede Forsamlingerne, mens Præsterne selv holdt tordnende Prædikener mod Pietisterne. Der opstod et stærkt Røre i Kjøbenhavn, som kulminerede i Efteraaret 1733 og Foraaret 1734, medens Kristian VI havde nedsat en Kommission til at undersøge de Klager, Præsterne førte over falsk Lære. Ved dens Slutning forbød Kristian VI al Prædiken om Stridspunkterne, og da det saakaldte Generalkirkeinspektionskollegium nogle Aar efter traadte i Virksomhed, søgte dette, saalænge det lededes af den kloge Andreas Højer, at vise Taalsomhed ved at henlægge alle Klager over Pietisterne til senere Afgjørelse. Dette var ret klogt; man undgik derved i mange Tilfælde den Uro, som vilde være bleven Følgen af aktiv Indgriben, og tillige fik den kirkelige Bevægelse, der var fremkommen i Kongens første Regjerings-

aar, Tid lil at klare sig, saa man kunde adskille dens forskellige Elementer. Vi kunne, naar vi se tilbage paa Kirkeforholdene i Kristian VI.s Tid, skjelne fire forskellige kirkelige Retninger;

1) Den statskirkelige Orthodoxy eller Retroenhed, som stift holdt paa alt det Gamle og ingen »Noviteter« vilde tillade.

2) Den statskirkelige Pietisme, Regjeringens Standpunkt; ad Lovgivningens Vej vilde den forbedre Kirkelivet, ved bedre Former skabe nyt Liv. Konfirmationen er et Minde om dens Arbejde. Men ved Siden af disse var der to frikirkelige Retninger:

3) Separatismen og 4) Herrnhutismen.

Separatismens Tilhængere, Separatisterne, vare, hvad vi vilde kalde, vilde Sekterere, der dels forkastede Nadveren, dels foragtede den ydre Kirke, nærede sværmeriske Anskuelse om Tusindaarsriget, hævdede Syndfrihedslæren og mente, Præstedømmet beroede paa en umiddelbar Oplysning fra Gud. Bønnen maatte efter deres Mening ikke være bunden til ydre Ord. En Del af dem var desuden Gjendøbere. Af saadanne Separatister fandtes der en Del, dels i Kjøbenhavn, dels spredt rundt i Landet; mange af dem vendte senere tilbage til Kirken; andre dannede smaa separerede Samfund, der efterhaanden døde ud, som al Separatisme gjør, der gaar udenom de Salighedsmidler, Herren selv har givet.

Men ved Siden af Separatismen voxede Herrnhutismen frem, og denne mærkelige Retning blev det givet ikke blot at føre mange Separatister tilbage fra deres Sværmerier til Kirkens Tro, men ogsaa at optage Resterne af den pietistiske Livsbevægelse i sig og bevare levende Kristendom i Tider, da Guds Ord var blevet dyrt i Landet.

Nu maa jeg bede mine Tilhørere et Øjeblik følge mig over Hav og Land helt ned i Mähren.

Det er i Aaret 1727. Vi befinde os i en lille bælgmørk, underjordisk Hvælving. Lænket, med Fødderne i

Jern, sidder paa det fugtige Gulv en ung 23-aarig Mand. Her tilbringer han Nat og Dag. Føden er kun smal: Brød og Regnvand. En Afvexling gives dog i dette Mørkeliv. Undertiden føres han op til Forhør og maa i Timevis staa i sine tunge Lænker, eller ogsaa slæbes han og nogle andre Fanger i deres raslende Lænker rundt i Gaderne til Forhaanelse.

Hvem er den unge Fange, og hvad har han gjort? En ond Gjerning vel? Ja, det vil sige en i Papisternes Øjne ond Gjerning: Den unge Mand er Protestant, evangelisk Kristen! og de evangeliske Kristne ere og blive i Papisternes Øjne Kjettere og som saadanne bør de, hvis deres Protestantisme er dem bevidst, hvis de ere virkeligt levende protestantiske Kristne, udryddes, enten med det Gode eller med det Onde. Med det Gode arbejde Papisterne paa de Steder, hvor de ikke have Magten; med det Onde derimod arbejde de, hvor de føle sig trygge i Besiddelsen af Magten; saaledes her. Thi den unge Tømmersvend sad fængslet paa deres Tilskyndelse.

Hvad var altsaa Andreas Grasmanns Forbrydelse? Kun denne: Han var evangelisk Kristen, Medlem af en af de smaa protestantiske Brødre-Menigheder, der nede i Böhmen og Mähren endnu vare tilbage fra Johan Huss' Dage. Huss, Reformationens store Forløber, brændtes af Papisterne 1415, og Menighederne sloge de løs paa i Hussiterkrigene og Trediveaarskrigen; nu, 200 Aar efter, var der ved den pietistiske Bevægelse kommet nyt aandeligt Liv i de smaa tilbageblevne Menigheder, og flere af de unge Mænd, der vare blevne vakte, havde begyndt at holde gudelige Forsamlinger. Men dette kunde Papisterne ikke taale, og paa Jesuiternes Tilskyndelse lod den papistiske Øvrighed de unge Mænd fængsle.

Længe holdt Grasmann Stand mod alle Overtalelsesforsøg; men forpint og udmagret, som han var, kunde han tilsidst ikke mere staa imod og lod sig ved Trusler om livsvarigt Slaveri bevæge til at aflægge den katholske Tros-

bekjendelse. Saa slap han ud. Dog snart efter deltog han atter i Forsamlinger. Jesuitterne opsporede dem igjen, og forsøgte nu ved alle mulige Kunstgreb, bl. a. ved at love Grasmann og hans Venner fornemme Tjenester og gode Stillinger, at faae dem til at vedkjende sig Katolicismen. Men denne Gang stod de fast, ja glædede sig over at faae Lejlighed til at gjenkalde den aftvungne Bekjendelse. I sex Timer talte de med Jesuitpateren, der tilsidst i Forfærdelse raabte: »I ere evigt forstøkkede og fortabte!« Da Fængsling nu igjen var den sikre Udsigt, foretrak Grasmann og hans Venner at udvandre og gik i Marts Maaned 1728 paa deres Fod fra Mähren til Herrnhut.

Hvad var Herrnhut? En ganske lille By i Sachsen og en ganske lille Menighedskreds. Dens Beboere vare Flygtninge, som Andreas Grasmann. Gjæstfrit havde den unge, varmhjertede Grev Zinzendorf aabnet et Fristed paa sit Gods Berthelsdorf i Øvre Lausitz for disse udjagede Mährer, som Papisterne vilde tvinge til en anden Tro. Det var Folk, hvis Tro var prøvet gennem Lidelser, som her mødtes; en anden Tømrersvend, Christian David, den første Nybygger i Herrnhut, og flere Andre, havde oplevet lignende Ting som Grasmann. Snart strømmede ogsaa andre opvakte Mennesker fra de protestantiske Lande hertil, og der samledes en Menighed der, som snart kom til at staa i en straalende Lysglans for mange kristeligt opvakte Mennesker paa Grund af det Samfundsliv, som her levedes. Men den, der blev brugt til at holde denne Menighed sammen, dens Fører og Leder gjennem omtrent 40 Aar, var den unge Grev Zinzendorf. Paa en mærkelig Maade forstod han at forene de mange uensartede Elementer, som her samledes, og som havde alle mulige og umulige Meninger om kristelige Ting. En fast Menighedsordning indførtes, i Lighed med den gamle Brødrekirkes, hvis Grundpille var en streng Kirketugt. Hele Menigheden inddeltes i Kor, for Enkemænd, for Enker, for gifte Folk, for ugifte Mænd, for ugifte Kvinder, for Drenge og for

Piger. Hvert Kor deltes atter i Afdelinger med særlige Tilsynsmænd eller, som de kaldtes, »Hjelpere« for hver Afdeling, hvis Opgave det skulde være at vejlede og raade den Enkelte i hans Kristendom. I Begyndelsen deltog den nydannede Menighed i Herrnhut i Gudstjenesten om Søndagen i Sognekirken i Berthelsdorf. Senere fik de deres egen Søndagstjeneste. Men ved Siden af denne gik fra Begyndelsen de daglige Aftenforsamlinger, hvor der blev bedet og sunget, læst i Skriften eller Andagtsbøger eller Breve fra Opvakte eller Efterretninger om Troslivet andesteds. Desuden havde Korene deres særlige Forsamlinger. En ejendommelig Form for Andagt er den saakaldte »Syngetime« (Singstund) 3: Gudstjenester kun bestaaende af Sang, ved hvilket Lederen eller »Liturgus« synger for en Række kjendte Salmevers, hvilke Menighedens Medlemmer saa istemme. Der indrettedes ogsaa indenfor Korene »Selskaber«, hvor mindre Kredse mødtes til »fortrolige Hjertensunderholdninger«, og en Kreds af 24 »Brødre« delte Dagen imellem sig til Bøn, for at Bønnen aldrig skulde tie i denne By, hvis Navn »Herrnhut« 3: Herrens Varetægt, betegnede, at dens Indvaanere vilde høre Herren til.

Denne frie Brødremenighed i Herrnhut knyttede snart Forbindelser med pietistiske opvakte Mennesker til alle Sider, og de herrnhutiske Brødre drog ud, udsendte af deres Menighed, to og to tilfods fra Land til Land for at finde Trosbrødre. Der boede i dem en stærk Vidnetrang og Vandrelyst. I Begyndelsen bleve de ofte sendte afsted af Zinzendorf for at bringe hans Bog om den gamle Brødremenighed til hans fornemme Venner. Det varede ikke længe, inden de herrnhutiske Brødre og Herrnhutismen kom i en stærk Modsætning til Pietismen, der med nogen Forbauselse og Ængstelse saae de herrnhutiske gudelige Forsamlinger voxe frem. Stridspunktet var det altid brændende Spørgsmaal om Omvendelsen. Pietismens Lære og Prædiken var efterhaanden stivnet paa dette Punkt; man ikke blot krævede, at Folk omvendte sig, men vaagede

ogsaa nøje over, hvorledes det skete. Den yngre Pietisme krævede en bestemt formet Bodskamp; men derved skete det ofte, at Mennesker bleve staaende paa Halvvejen, i Ængstelse og Fortvivlelse kun saa sig selv, og stadig vedblev at undersøge, om de nu vare virkeligt omvendte. Til Tryghed, Fred, Vished og Glæde naaede de ikke. Heroverfor fremhævede Herrnhuterne, at Omvendelsen ikke er nogen tung og besværlig Sag. Den er ikke »et Tugthus, hvor de sande Kristne maa meget arbejde og trælle, men faa kun slet Kost, maa hungre og tørste«; den er heller ikke »et mørkt Fængsel, hvorudi de Kristne deres ganske Levetid maa være indesluttede og kan hverken have Lyst eller Glæde.« Hvad der gjør Omvendelsen tung og besværlig er vor Egenvirken, er, hvis vi som i Pietismen ere blevne Lovtrælle, der selv ville virke Noget i Salighedens Sag istedetfor at tage mod den Naade, Kristus har erhvervet til os, da han led Forsoningsdøden paa Korset i vort Sted. Herved kom Herrnhuterne til at fremhæve Kristi Lidelse, hans Blod og Saar som Salighedens eneste Grund, og dette førte atter ofte til en smagløs, sentimental og mystisk Tale og Sang om Lammets Vunder og Saar.

Men Grundtanken var rigtig. Fremhævelsen af Kristi Forsoningsdøds Betydning som Salighedens eneste Grund; og det er vel værd at lægge Mærke til, at det var ikke Pietismen og heller ikke Separatismen, men det var Herrnhutismen, som holdt fast ved Troen paa Forsoningen, der bevarede Kristentroen, da Vantroens Storme brøde løs over Kirken. Skulde her ikke være noget at lære for vore Dage?

At Omvendelsen ikke er tung og besværlig, maa dog ikke forstaaes saaledes, som om Herrnhuterne toge letsindigt paa denne Verdens Ting; med Hensyn til Afholdelsen fra verdslige Forlystelser, Dans, Kortspil osv. vare de strenge som nogen Pietist.

Deres Besøg og deres Skrifter skaffede dem snart talrige Venner rundt i Landene og ikke mindst i Danmark,

hvor baade Grev Zinzendorf selv havde været ved Kristian VI's Kroning, og hvor »Brødre« og »Søstre« stadig passerede igjennem paa Vej til de herrnhutiske Missionsstationer i Vestindien og i Grønland. Hedningemissionen var nemlig en Hovedinteresse for disse Folk, og i Løbet af en kort Aarrække satte den lille Brødremenighed flere Missionsforetagender igang, end hele den protestantiske Kirke havde gjort siden Reformationen.

13. Januar 1741 udstedte Kong Kristian VI. en Lov om gudelige Forsamlinger, for at faa Haand i Hanke med det gudelige Livsrøre; den tillod Forsamlinger, naar de holdtes under en ordentlig beskikket Lærers, o: Præsts, eller hans Tillidsmands Opsyn. Denne Lov var rettet mod Separatismen og Herrnhutismen. Kristian VI mente, som han siger i et Brev, at Alt ved den var ordnet »paa en solid og forsigtig Maade.« I Ly af denne Forordning kunde nu gudelige Forsamlinger trives, men den blev ogsaa, hvilket Kristian VI næppe havde tænkt sig, et Værn for Herrnhutismens Mission. Et Par danske Studenter havde sluttet sig til Herrnhuterne; de havde i de sidste Aar af 30'erne gennemrejst Landet og knyttet Forbindelser med »opvakte« Præster og Lægfolk; og i Ly af Loven af 1741 blev der nu i flere Præstegaarde bosat et herrnhutisk Søskendepar, o: et Ægtepar fra Herrnhut, der skulde øve en Slags Indremissions Gjerning ved at rejse rundt og besøge de Opvakte. Hovedpunktet for denne Virksomhed blev her i Landet Stepping Præstegaard, en halv Mil fra det nuværende Kristiansfeldt. Den første Afsending fra Menigheden i Stepping var den Andreas Grasmann, om hvis Lidelser jeg før fortalte. Han havde siden da ført et omvankende Liv som Brødremenighedens Udsending. I 6 Aar boede han i Stepping og kom paa sine Rejser i Aarene omkring 1750 meget hyppigt til Fyen, især til denne Egn mellem Faaborg og Assens. Her fandt han mange Venner. Præsterne Mygind i Dreslette, Basse i Sønderby, Wederkinch paa Helnæs og den residerende

Kapellan Laurits Lillelund i Faaborg vare alle herrnhutisk sindede, stode i livlig Forbindelse med Herrnhut samt med talrige Venner i Sønderjylland og i Kjøbenhavn. Senere sluttede Præsterne Brun i Odense, L. Boesen i Rynkeby, Clausen i Asperup og Heide i Nyborg sig til dem, ligesom Kragelund, der blev Præst paa Helnæs efter Wederkinchs Død, og den yngre Wederkinch, der efterfulgte Basse i Sønderby. Grasmann havde faaet indrettet, at de samledes een Gang maanedlig og talte »om deres egen Tilstand og Embedsgjerning«. Ligeledes fik Grasmann indrettet et Par smaa Børneskoler, en for 7 smaa Piger i Sønderby og en for 12 smaa Drengene i Dreslette med herrnhutiske Lærere og Lærerinder; men disse Skoler ansaaes for farlige. Biskop Ramus i Odense frygtede, at der ved dem »uformærkt kunde indføres et Scisma i Kirken«; og de bleve forbudte. Saa bange var Regjeringen dengang for nogensomhelst Bevægelse, der gik paa egen Haand. Dette Forbud mod Skolerne paa Fyen blev udstedt i Dec. 1746, altsaa lige i Begyndelsen af Frederik V's Regjering, og kort før vare et Par andre Edikter mod Udvandring til Herrnhut udstedte; men dermed synes ogsaa den statskirkelige Pietismes Iver overfor Herrnhuterne at have naaet sit Højdepunkt. Senere blev der ikke lagt dem flere Hindringer ivejen, og de herrnhutiske Sendebud kunde i Stilhed færdes rundt i Landet. I Aaret 1769 noterer en Optegnelse, at Brødremenigheden i det sydvestlige Fyen har 75 Sjæle i Pleje paa 10 Steder; men dette vil selvfølgelig sige, at et langt større Antal vare paavirkede af Retningen. Paa de Steder, hvor de vare talrigere, som i Dreslette og Sønderby, havde »de Opvakte« Forsamling Søndag Aften i Præstegaarden. Efter Talen holdtes særlige Samtalemøder for Korene. 1773 blev Herrnhuterkolonien Kristiansfeldt anlagt ovre i Sønderjylland. Dette kom til at betyde en Opgangstid for Herrnhutismen. Og da samtidig Oplysningstidens fritænkerneske Ideer havde begyndt at brede sig, traadte flere og flere af de gammelttroende Præster i nærmere Forhold til Herrnhuterne. Det

gjælder fremfor Alt Præsten Laurits Luja Balslev i Kaals- have (Guldbjerg), i hvis Sogn der i Aarene efter 1776 fandtes en stærk Vækkelse. Man sporer nu ogsaa en spredt Vækkelse over hele Fyen, og navnlig fra Egnen her mellem Faaborg og Assens; men ogsaa fra Bogenseeegnen foretoges der hyppige Festrejser til Kristiansfeldt. Man kunde da se Baade fulde af Festsdeltagere, fra hvilke Salmesang stadig lød, sætte over Bæltet. 1775 blev Jacob Paulin Clausen Præst i Svanninge, og han sluttede sig nær til Herrnhuterne, hvis Udsendinge stadig besøgte ham, ja endog her paa hans Initiativ indrettede en Missionsstation.

I Efteraaret 1779 kom det herrnhutiske Ægtepar Erik og Marie Elisabeth Brau til Svanninge; de boede den første Vinter i Præstens Konfirmandstue. Senere (i Sommeren 1780) flyttede de ind i deres eget Hus, som Pastor Clausen havde været dem behjælpelig med at faae bygget. De bleve i Svanninge til den 8de Maj 1783, og foretoge i de fire Aar hyppige Rejser rundt til de Opvakte i Fyen.

Befolkningen her i Svanninge kom flittigt i Kirken. Nytaarsdag 1780 aflagde Pastor Clausen, som Brau skriver, »i sin Prædiken et smukt Vidnesbyrg om Jesu Blods saliggjørende Kraft, om hvorledes det endnu skriger om Naade og Barmhjertighed for alle arme Syndere«; og i Aftenstilheden skete det ofte, at En og Anden fra Sognet listede op til den herrnhutiske Missionær for med ham eller hans Hustru at have »en velsignet Hjertens Underholdning«.

Efter Braus Afrejse forestodes Missionsstationen i Svanninge i to Aar af Broder Ole Backer, en født Nordmand. I en Beretning fra Slutningen af Aaret 1783 fortæller han om sine Rejser. Af denne sees det, at han har staaet i venlig Forbindelse med ca. 20 Præster. Han skildrer Vanskeligheden ved at faae Bønderne i Tale, »da de ere saa overhængte med Arbejde for sig selv og Herskabet«, og udbryder saa med et Suk: »I Norge er det ganske anderledes. I Byerne der kan man have Folkene, naar man vil, og besøger man Bønderne, kommer de sammen

allevegne fra, ofte flere end man ønsker, thi de ere fri og staa ikke under noget Herskab«.

Efter Clausen blev Jens Mathias Leth Præst i Svanninge (1794—1813). Han stod i de første Aar, da der var lidt Vækkelse i Sognet, i et nært Forhold til Herrnhuterne; i Aaret 1800 nævnes endnu 16 Sjæle »i Pleje«; blandt dem Skolelæreren Jacob Nielsen og hans Hustru. Pastor Leth ophørte dog med Forsamlingerne 1804 paa Grund af »nogle Uregelmæssigheder blandt de Vakte.« Disse savnede Forsamlingerne, men maatte dog indrømme, at Pastor Leths Prædiken ydede dem en »sand Hjertens Næring«. Da den herrnhutiske Udsending (Graf) 1811 talte med Leth, erklærede han, »at en Præst var Præst for Alle i sit Sogn og ej for nogle Faa i Særdeleshed«.

I Aaret 1800 fremtræder i Fyen en ny Bevægelse, som med fornyet Kraft tager Arbejdet for Guds Rige op og efter bedste Evne søger at bekæmpe Rationalismen. Den udgik fra en Kreds af 5 fyenske Præster, J. F. Boesen i Vigerslev, Rasmus Balslev i Haarslev, Knud Knudsen i N. Næraa, U. C. Boesen i Faaborg og P. K. Clausen i Sønderby. De dannede først et Præstekonvent, hvori de forhandlede saadanne Spørgsmaal som: »Hvorledes skulle vi blive nyttige i Herrens Tjeneste? Ligger Skylden hos os selv, naar vi kun seer saa liden Frugt af Evangeliets Forkyndelse? Om Konfirmationsundervisning«. Ogsaa Hedningemissionen forhandlede. »Vi seer«, hedder det i deres Protokol, »hvorendes Brødre i deres Arbejde blandt Hedningerne have det surt nok. Vi sidde i Ro, leve godt, have Alt i Overflod. Skulde vi ikke tænke paa dem og spare noget sammen for dem, at deres Møje kan lettes?« Man forhandlede ogsaa om Udgivelsen af Skrifter som Modvægt mod den slette Literatur. Af denne Kreds fremgik saa »det fyenske Selskab til Evangeliets Udbredelse«, af hvilket ogsaa Præsten J. M. Leth i Svanninge var Medlem. Det traadte i Forbindelse med kristne Brødre i andre Lande, der, som de selv, saae frem til bedre Tider, som Kirkens almægtige

Herre dog engang maatte sende. Udtryk for den ydmyge, men faste Tro og Tillid, der raader i Datidens troende Kredse, have vi i et Brev, som Præsten Rasmus Balslev ved det 19de Aarhundredes Begyndelse skrev til en Forsamling af Præster, der aarligt samledes nede i Herrnhut. Han skriver; »Naar man kaster et Blik paa Religionens Tilstand i nærværende Tider, seer denne rigtignok fra een Side meget sørgeligt ud. Neologi og Foragt for Evangeliet har naaet en meget høj Grad. Letsindighed og Ligegyldighed mod al Religion hersker i Kristenheden; den deraf opstaaende Sædernes Fordærvelse er stor. Ogsaa om vort Fædreland gjelder alt dette. Men istedetfor at blive staaende ved disse mørke Tanker, ville vi hellere opmuntre os ved Betragtningen af det, som vor kjære Frelser dog ogsaa i vore Dage gjør i saa mange Lande og Egne til sit Riges Befordring, til sin Sandheds Befæstelse, til sit Evangeliums Udbredelse blandt Kristne og Hedninger, og deraf øse det behagelige Haab, at hans Rige atter og maaske snart endnu herligere vil aabenbare sig, og dets Sandhed sejre over alle dets Fjender og Foragtere«. Paa det samme Præstemøde oplæstes ogsaa Breve fra de andre fyenske Præster og fra flere sønderjydske Præster, med hvem de fyenske senere traadte i Forbindelse.

Tiden var i mange Henseender en alvorlig. Oplysningstidens voxende Vantro lærte de Kristne at se bort fra Læreforskjellene; alt hvad der fandtes af levende Kristentro, Tro paa Kristus den levende Guds Søn, søgte sammen om det fælles. Modsætningen mellem Pietister og Herrnhuter eksisterede ikke mere. Den fælles Nød og den fælles Tro smeltede Hjerterne sammen. Johan August Urlsperger, Senior for det evangeliske Præsteskab i Augsburg, var en af de første, der skred til Handling. Han skrev til Kristne, han havde truffet paa en Kandidatrejse i Tydskland, Danmark og Holland. Han foretog Rejser til Nærmereboende for at vinde dem for sin Plan, at forene de Troende til samlet Modstand. I England og Sverrig eksisterede alle-

rede saadanne Foreninger, som hans Tanker syslede med. Han skaffede sig Underretning om dem, og endelig gjorde han en 16 Maaneders Rejse (1779—80) gennem Schweiz og Frankfurt til Nederlandene og England, og tilbage gennem Holland, Nordtyskland til Berlin og hjem over Nürnberg. Rundt om vakte han nye Venner for Sagen og styrkede de gamle troende Kredse til at holde sammen. Ved hans Hjemkomst blev et Selskab stiftet i Basel den 30te August 1780. Engang maanedligt samledes Medlemmerne. Den første Onsdag i Maaneden blev snart den faste Dag baade i Basel og andetsteds. Tillige organiseredes Opbyggelsesmøder. Ved Møderne begyndtes og sluttedes med Bøn. En Protokol førtes, der senere i Afskrift cirkulerede mellem de Fraværende; indløbne Breve oplæstes og besvaredes, og Forslag forhandlede. Da man Intet vilde foretage i Opposition til Kirken, blev Præsterne særligt indbudne. Alligevel saae mange af dem med Mistillid paa Selskabet af Frygt for Separation og Sektvæsen. Man var saa lidt vant til frie Foreninger, at selv ellers venligsindede Folk anede, at der var en Slags Jesuitisme eller Frimureri med i Spillet.

Baselerselskabet traadte snart i Forbindelse med andre lignende Kredse rundt i Tydskland og Schweiz; de dannede et fælles Selskab »Det tydske Kristendomsselskab«, der fik sit Knudepunkt i Basel, fordi denne By havde »den legemlige og aandelige Friheds Fortrin«. Fra det udgik en stor Virksomhed. I Begyndelsen hjulpet af frivillige Kræfter, senere ved Hjælp af en lønnet Sekretær førtes en omfattende Korrespondance. Af de indkomne Breve og Baseler-Selskabets Protokol sammenstilledes en anden Protokol, der gik i Cirkulation fra Selskab til Selskab. Den indeholdt Betragtninger over Bibelsteder, Meddelelser om Kristenlivet, Levnedsløb, Beretninger om mærkelige Omvendelser, Bønhørelser, Guds Straffe el. Lignende.

En forbausende Flid anvendtes paa Ned- og Afskrivningen af disse Beretninger. Senere, fra 1783, trykkes de,

og »Baseler-Samlingerne« have i over 100 Aar været et yndet Tidsskrift i opvakte tydsktalende Kredse.

I de trykte Samlinger fra Aarene mellem 1798 og 1813 findes adskillige Breve og Meddelelser fra Danmark, og ogsaa her fandt Grundtvigs Ord Gjenklang, da han med sin vældige Røst tilraabte Kirkefolket: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«

Med dette Selskab stod det fyenske Selskab i en stadig Forbindelse og hentede mange gode Raad og mangel Opmuntring derfra. Det laa Datiden fjernt at bruge »det levende Ord« i samme Omfang som Nutiden; dets Magt var endnu ikke opdaget og heller ikke tilladt. Derimod søgte man at virke ved trykte Skrifter; man kom jo fra Trykkefrihedens Tid og havde lært at bruge det trykte Ords Vej. Det fyenske Selskab udgav da, solgte eller uddelte smaa Opbyggelsesskrifter, der spredtes i Titusinder af Exemplarer, ligesom det ogsaa i nogle Aar udgav det opbyggelige Tidsskrift »Evangelisk Magasin« og dets Fortsættelse »Kristeligt Maanedsskrift«, hvis Indhold dels hentes fra Baseler-Samlingerne, dels fra andre, bl. a. et engelsk Tidsskrift. Senere gik Bestræbelserne mere i Retning af at sprede Bibelen, da, som Balslev skriver i et af sine Breve: »Bibelen er en Bog, som af Menigmand modtages med Ærbødighed og Glæde, og som ikke kan gøres ham mistænkelig som Herrnhutisme eller lignende«.

Det fyenske Selskabs ivrige Virksomhed i Forening med dets Præsters nidkjære Arbejde ved Prædiken, Katekisation og Sjælesorg danner Baggrunden for de stærke Vækkelser, som begyndte at bryde frem paa Fyen fra ca. 1815. Jeg skal ikke komme videre ind herpaa idag, det vilde føre for vidt, men kun pege paa, at den herrnhutiske Indflydelse i 20'erne, 30'erne og 40'erne har været adskilligt stærkere, end man sædvanligt antager, og var spredt over hele Fyen. Der er en vis Bølgegang i den herrnhutiske Vennekredsens Størrelse. I 1740'erne havde de et Par Hundrede faste Venner; 1769 kun 75; saa følger atter

en Stigning til ca. 1800, da der nævnes 300 Venner; saa atter Tilbagegang indtil 1819, da Herrnhuternes Udsending kun besøgte 150 i Fyen. Men i de følgende Aar stige Tallene stadigt. 1839 besøges i Fyen 450 Mennesker paa 48 Steder, 1844 560 paa 60 Steder, 1845 600 paa 70 Steder, og endelig 1846 610 paa 74 Steder. I 1835 var her i Svanninge en Vækkelsesbevægelse, fremkaldt af en ung Bondepige. Samtidigt meldes om Vækkelser over hele Fyen. Men under de stærke Vækkelser kom Herrnhuterne ofte paa Kant med Vækkelsens Folk, hvis »haarde Tale og raa Lovprædiken« ikke tiltalte disse stille, fromme Folk.

Man kan, naar man sysler med Herrnhutismens Historie i vort Land og efterhaanden faaer Øje for det store Opbyggelsesarbejde, som de i Stilhed og Ydmyghed have udført, ikke andet end føle Sympathi med disse »de stille i Landet«, som trofast holdt fast ved deres Kirke og Præst, var han end nok saa slet, naar han da ikke ligefrem bespottede Kristus eller forvanskede Sakramenterne — alt kirkeligt Løsgængeri var dem imod; og fra de herrnhutiske Præstehjem, baade fra dem i denne Egn og fra dem i Nordfyen og Midtfyen, er der udgaaet megen Velsignelse; og lad os huske det, vi, som staa overfor et Aarhundrede, hvor Missionen efter alle Solemærker at dømme vil komme til at spille en større Rolle end i noget tidligere — disse Præstegaarde vare Arnesteder for Missionskjerlighed. Her fulgte man med levende Interesse de dengang opkommende Missionsbestræbelser og Brødremenighedens Missionsarbejde, og her bad man for Missionens hellige Sag, ja, det fyenske Selskabs og det tyske Kristendomsselskabs Kredse havde endog aftalt en fælles Bedetime — Løverdag Aften Kl. 6—7 — da mødtes de for Naadens Throne, bad for Guds Riges Fremgang hjemme og ude og for den Fremtid, som vi nu opleve. Der er ikke med Urette bleven sagt, at »de Strømme, som sætte Verdens Hjul igang, udspringe paa ensomme Steder«. Men der var ogsaa i de herrnhutiske Hjem i Fyen en stærk

Kraft til at kunne bære Modgangs Tider og store Sorger. Lad mig slutte disse Minder med at nævne en Karakteristik, Vilhelm Birkedal har givet af et saadant Præstehjem, hvor Sorgens Engel tidt havde vandret, og hvor flere voksne Børn bleve kaldte bort:

Den stille Kraft var deres Eje;
de taled' ikke højt om Byrden;
men hvert et Kors, som Sjælehyrden
dem rakte hen paa deres Veje,
det tog de op med trøstigt Mod
og takked til, at Gud var god;
— de hævde ikke Ord at spille,
det fulgte af sig selv, de vilde.

Mødet sluttede med et Foredrag af H. F. Rørdam om de mærkelige Mænd, der i det 16. og 17. Aarhundrede bar Svaning-Navnet, særlig den kongl. Historieskriver, Mester Hans Svaning, der har Navn efter sin Fødeby, og hans Dattersøn, den navnkundige Ærkebiskop, der var opkaldt efter Morfaderen, men, ligesom flere i Slægten, siden forandrede Efternavnet til Svane, om han end stadig paa Latin skrev sig Svaningius.

— —